

Галина Бурлака

Київ (Україна)

СОЦІАЛЬНІ МОТИВИ У ЛІТЕРАТУРНІЙ ТВОРЧОСТІ МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО

У роки навчання у тифліській гімназії, спостерігаючи за суспільним життям, юний Михайло Грушевський зробив висновок, що літературна творчість – це найдоступніший для нього спосіб справити помітний вплив на поступ рідного народу. Умови суспільного життя ставили перед літературою в першу чергу завдання не естетичні, а політичні, і це відбилося на ранній поезії М. Грушевського: у ній переважають громадянські мотиви, часте звернення до славного козацького минулого України, заклики до відновлення національної повновартості. Низка ранніх віршів М. Грушевського сповнені просвітительських ідеалів, моралізаторських міркувань на захист розуму, культури, прогресу, також йдеться про необхідність вберегти душу людини від моральної деградації. Але значно багатша палітра соціальної проблематики у прозових творах М. Грушевського, і на них зупинюся докладніше.

Ранню повість «Чужі й свої» можна охарактеризувати як «виразно політизовану». Уже сам задум, свідоме взорування на твір І. Нечуя-Левицького «Хмари» орієнтував на висвітлення національних українських проблем, але герой М. Грушевського вже не задовольняється мінімальною програмою українства, він міркує інакше: «...вдалися українці у лицедії і за тими лицедіями українофільськими забули про саму Україну, за гуком музики не чують голоса того, що до праці їх кличе». Це вустами молодого автора говорило вже нове покоління українських патріотів, яке прагнуло поставити національне питання відкрито і безкомпромісно, досягти реальних результатів.

У першому опублікованому творі – оповіданні «Бех-аль-Джугур» критикується загарбницька імперіалістична війна, водночас авторові вдалося виразно змалювати психологічні портрети основних персонажів, і саме тому твір навіть заслужив схвальний відгук І. Франка. Дещо несподіваною, як для вісімнадцятирічного автора, є його численні спроби у ранніх творах заглибитися у переплетення родинних стосунків, аналіз різних сімейно-побутових колізій. Письменник не боявся братися за теми з життя звичайних, нічим не примітних людей і, описуючи їхні щоденні клопоти, буденні заняття, бачити типові риси своїх сучасників («Помай Бі!», «Загублений вік», «Добра жінка»).

Кілька творів висвітлюють ще одну соціальну проблему, котра, як здається, стояла у тодішньому суспільстві дуже гостро: це життя і праця учителя початкової школи («Бідна дівчина», «Загублений вік»). Спроба соціальної сатири – оповідання «Унтер-офіцер Трохим Скавучак». Досить часто піднімав М. Грушевський у літературних та літературно-критичних текстах тему ролі жінки у родині й у громадському житті. Його позицію характеризують такі узагальнення: «Ми хотіли б бачити жінчину не на олтарі, а на широкім шляху світового поступу. Жіноцтво має бути не тільки моральне, добре, але й свідоме, освічене, діяльне, бути чоловікові товаришем, спільником ідеалів змагань і боротьби» (стаття «Останні романи Сенкевича», 1896). А з-поміж літературних персонажів М. Грушевського така ідеальна жінка, чи правильніше – ідеальна пара змальована у його оповіданні «Пан». Зовсім інакше вирішує проблему співвідношення громадянських і родинних обов'язків герой оповідання «Особисте щастя».

Пізніші прозові твори М. Грушевського львівського періоду (після 1894 року) набувають рис творів зрілого майстра. У них переплетено проблеми приватні й суспільні. Конфлікт, який покладено в основу оповідання «Перешкода», очевидно, був не поодиноким у реальному житті. Шовіністична політика царської Росії, орієнтована на постулат «самодержавність, народність, православ'я», широко застосовувала також і релігійні важелі для асиміляції «іногородців» – неросійських народів імперії. Придушен-

ня свободи совісті перепліталось зі зневаженням національних почуттів. Своїм твором М. Грушевський протестував проти такого втручання держави у приватне життя; разом з тим, він ще раз підкреслив, що для справжнього патріота інтереси власного народу повинні стояти вище за особисті бажання.

Чимало уваги М. Грушевський-письменник приділив історичній тематиці; у таких творах національні й загальнолюдські проблеми постають в історичному контексті. Цікава й об'ємна тема: як Грушевський-історик корелюється з Грушевським-письменником, але про неї варто говорити окремо. Приблизно з 1900 року у літературній творчості цього автора настає тривала пауза – до 1909 року. «Новою хвилею прийшла до мене охота до писання після першої революції, серед нових обставин і незвичайно різноманітної, пекучої й тривожної діяльності, яку я вів одночасно в Києві і Львові. Я писав, коли мене охоплювало бажання поділитися настроями, гадками, образами, які обсідали мене і не давали спокою, шукаючи свого вислову. Я не міг його дати ні в своїх наукових працях, ні в публіцистиці, – а вони не хотіли лишитись «зачиненими дітьми» моєї думки» – згадував М. Грушевський у передмові до збірки «Під зорями». З-під його пера виходять оповідання «Ніч», «Предок», «Пенати» та низка інших оригінальних творів. Вони, як правило, не мають розвиненої фабули, а основне смислове навантаження лягає на авторські роздуми з приводу якоїсь події чи ситуації. Це своєрідні «ігри розуму», філософська проза, твори, об'єднані відчуттям внутрішньої душевної гармонії, життєвої мудрості самого автора. Спільний тон дозволив об'єднати твори 1909–1912 років у збірку, названу латинським виразом «*Sub divo*» («Під голим небом»). У передмові М. Грушевський пояснював, що ця назва покликана передати те почуття, «коли людина бачить себе перед лицем вічності чи всесвітнього простору, коли падає все, що обмежує, закриває сі перспективи, відгороджує людину від них і від тих запитань, які вони ставлять. Відкрите, голе небо, особливо нічне, часто будить такі почуття і настрої в людині, вирваній з метушні щоденних інтересів, і я ужив цього виразу як ключа до тих настроїв, котрими перейнята ця збірка».

Дещо окремо за тематикою серед літературних творів М. Грушевського стоїть «Біжниця в Зомембергу» – справжній гімн мистецькому натхненню, розповідь про трагічну долю митця у споживацькому суспільстві. Події розгортаються у провінційному швабському містечку. Місцевий лихвар, помираючи, заповідає увесь свій маєток на побудову нового храму (біжниці). Єврейська громада оголошує конкурс на кращий проект: «Купка лихварів і гендлярів збіжжям, вином і телятами, які ніколи не журилися ніякими справами, що виходили за тісні межі їх інтересів, тепер раптом загорілися бажанням дати світові щось надзвичайне, щось «гідне слави ізраїльського народу»». Почувши про конкурс, молодий, нікому не відомий, але заглиблений у творчі пошуки архітектор Марк вирішує підготувати свій проект. Він відкидає можливість ситого спокійного життя і з невеликими коштами вирушає у мандри Європою набиратись мистецьких вражень. Зрештою, його проект несподівано для всіх перемагає, і Марка призначають головним будівничим нового храму. Однак натхненню і важку працю гальмують чвари у місцевій громаді, Марка безпідставно запідозрюють у розкраданні коштів. Не витримавши цієї атмосфери, майстер покидає розпочату будову і повертається додому. «Він почував себе розбитим і знищеним. Здавалося йому – коли б заглянули в його душу, то на тім місці, де горів ясний вогонь творчости, тепер усе забито грубою верствою мертвого і холодного попелу». Аж тепер Марк, піддавшись умовлянням родини, одружується і переймає батькову справу – тобто, стає на традиційну, загальноприйнятну життєву стежку. Зводячи будинки у рідному місті, він швидко здобув репутацію дуже практичного будівничого, достаток запанував у його сім'ї. «Але Марк не був давнішим Марком, і той діяльний і рухливий підприємець був тільки зверхньою поволокою, холодною тінню давнього Марка». Минуло кілька років, зомембергське будівництво то рушало, то завмирало, Марка то кликали, то відправляли. І раптом він зник знову, залишивши записку, де полагоджував різні розпочаті справи і повідомляв, що їде надовго. Він мандрував Європою, знайомими місцями, але тепер його враження не були такі ясні й безпосередні, як у юності.

З-за досконалих архітектурних форм виступала похмура історія їхнього створення, сповнена крові і сліз, насильства й обману. З таких сумних рефлексій вирвали Марка новини про зміни у Зо-мембергу. Громада кликала його завершити будівництво, обіцяла не втручатися і ні в чому не заважати. І він повернувся. З гірким сумом перебирав він свої юнацькі креслення – наче папери людини надзвичайно близької, але безповоротно втраченої. Зник його юнацький запал, творчий екстаз, однак Марк переміг себе, робоча дисципліна взяла верх, і він успішно закінчив будову. «Ясною радістю і непорочною чистотою блистів сей твір», на ньому не відбилися ні брудні чвари, ні творчі муки автора, ні тяжка праця робітників. «Се був чистий порив, не зв'язаний ніякими путами землі, узами страху, рахунку й турботи. Він призначавсь на те, щоб виврати з низьких клопотів загулуканих, заклопотаних, обмерзлих синів землі, сих телятників, збіжживщиків і лихварів, і нагадати їм про інші цілі, інші завдання життя, надихнути їх радістю, вірою й певністю, свідомістю слави й величної будучности». Але в цьому була і велика неправда. Після довгих вагань, коли будова була повністю завершена, Марк зробив останній штрих: на біломармуровому фасаді храму вирізав квадрат і вставив багряну плитку порфіру – як символ страждань творчого людства, як засторогу від ілюзій.

Тема життя і смерті стала безпосереднім предметом роздумів героя у оповіданні «З похорону», а потім у дещо гротесковій формі знову виринає у «Кометі». Якщо перший твір сповнений священного трепету перед неминучим фіналом людського існування, то у другому приводом для звернення до вічної теми стала така ж вічна чутка про комету, яка нібито у певний час має зіткнутися з Землею. Ця перспектива дала для головного героя нагоду пережити справжній катарсис. Всерйоз сприйнявши фатальну загрозу, він був безмежно щасливий, коли вона минула. Водночас, міркуючи про смисл життя, автор вустами героя вкотре проголошує своє кредо: «Життя гарне, але вся краса його в рухові, в змаганнях до цілі, в свідомості участі в його творчості, а не в пасивній обсервації сього руху».

Знаючи про намір М. Грушевського видати ці оповідання окремою збіркою, М. Коцюбинський гаряче підтримав ідею, однак зауважив: «Одно тільки побоююсь: будете мало читачів мати. Така книжка мусіла б побачити ширший світ, поза межами України. Там скорше оцінили б її». Видатний письменник розумів, що українська літературна традиція на той час ще не виховала читача, який би кохався у філософській прозі, тут М. Грушевський був одним з першопрохідців.

Список основних джерел та літератури:

1. Грушевський М. Перешкода // Спадщина. Літературне джерелознавство. Текстологія. – К., 2009. – Т. IV.
2. Грушевський М. Як я був колись белетристом? // Грушевський М. Із літературної спадщини...
3. Грушевський М. [Передмова до кн.:] *Sub divo*: Оповідання, начерки, замітки. – К., 1918.
4. Грушевський М. Комета // Грушевський М. *Sub divo*: Оповідання, начерки, замітки. – К., 1918.
5. Коцюбинський М. Лист до М.Грушевського від 16 жовтня 1910 р. // Інститут літератури. – Фонд 7. – Од. зб. 498.